

ВІДГУК

на дисертацію Кіраль Агнети Йосипівни

“*Формування здатності до протистояння криміналізації особистості підлітка*”, представлену на здобуття наукового ступеня кандидата психологічних наук зі спеціальності 19.00.07 – педагогічна і вікова психологія

Соціальна напруженість у житті суспільства, зменшення ролі соціальних інститутів у вихованні дітей та молоді, загострення суперечностей між батьками і дітьми, низький рівень загальної культури соціуму, викликали збільшення кількості осіб із порушеннями поведінки. Особливо сприйнятливими до таких порушень є підлітки через зміни, які відбуваються на тлі особистісних новоутворень, зумовлених впливом різних субкультур (вулиця, авторитети). У рецензованому дослідженні здійснено спробу розкрити психологічну характеристику деліктів, їхню здатність протистояти правомірній поведінці. Порушена автором проблематика – гостро актуальна, оскільки більшу частину порушень, у тому числі злочинних, здійснюють підлітки.

Оцінюючи дисертаційну роботу за параметрами новизни зауважимо, що автору вдалось простежити зв'язок здатності особистості підлітка протистояти криміналізації за його первинними та вторинними актуальними здібностями, творчо вирішувати конфліктні ситуації та перейняти від батьків позитивне ставлення до оточуючих; виокремити типи здатності підлітків протистояти криміналізації (залежно від міри її зв'язку з поведінковими особливостями); визначити детермінанти, які спричиняють здатність до протистояння криміногенних спокус. Визначене дисертантом припущення – а саме, що здатність особистості підлітка до протистояння явищам криміналізації зумовлюється низкою психологічних характеристик, які за умов цілеспрямованих психолого-педагогічних впливів істотно підвищуються, знайшло підтвердження на теоретико-методологічному, емпіричному й практико орієнтованому рівнях.

Прокоментуємо їх у параметрах структури результатів роботи (вступ, три розділи, висновки до розділів, загальні висновки), які взаємообумовлені між собою й віддзеркалюють основні досягнення автора.

На теоретико-методологічному рівні автором прокоментовано ключові поняття досліджуваної якості, вказано на особливості й специфіку підліткового віку, причини виникнення підліткової девіантності й девіантності у субкультурах, що зумовлює як особистісні деформації, так і соціальні, і створює ризики для самого підлітка та навколишніх. На увагу заслуговує здійснений автором огляд ключових понять «делінквентна», «асоціальна», «злочинна», «протиправна» поведінка у міждисциплінарному вивченні з позиції їх диференціації, особливостей та врахування специфіки віку,

детермінант, які зумовлюють аномалії підлітка на макро-мікро-мезо-рівнях. Визначено позицію автора щодо розуміння криміналізації особистості підлітка як процесу формування в нього поведінки, яка не відповідає правовим нормам, суспільній моралі та має чітко окреслені антисоціальні ознаки різного ступеня вираження, тобто делінквентної, злочинної поведінки. Здатність підлітка протистояти криміналізації розглядається як психологічна характеристика його особистості, що має вияв у готовності діяти відповідно до правових і моральних норм у ситуаціях криміногенних спокус. Досліджуючи таку особливість у підлітків, автор визначає їх чинники не тільки в тлумаченнях українських і зарубіжних психологічних учень (І Бех, І. Кон, А. Лічко, С. Максименко, В. Татенко, Т. Титаренко, В. Рибалка, С. Яковенко й ін.), а й шукає моделі виховання у тлумаченнях видатних філософів, педагогів минулого (Ф. Бекон, Д. Дідро, Дж. Локк, Г. Сковорода й ін.) для яких поведінкові дії, та вчинки деліктів визначались дефіцитом виховання, культурою соціуму, освіченістю батьків, політичними викликами тощо. Системно такий аналітичний матеріал представлено у розділі 1, п. 1.2 (с. 62- 64).

Поділяємо думку автора щодо визначення правової та делінквентної поведінки в параметрах зовнішніх і внутрішніх детермінант (соціальні впливи, психофізіологічні причини, особистісні утворення), де визначальна роль цілком обґрунтовано відводиться особистісним чинникам, які акумулюють у собі усі зовнішні впливи. Ситуації ж визнаються своєрідним «пусковим механізмом», що актуалізують ті тенденції, що уже давно склались у соціумі. Ґрунтовно такий матеріал представлено в розділі першому «Теоретичні основи дослідження проблеми здатності особистості підлітків протистояти криміналізації».

На етапі емпіричного дослідження становлять інтерес застосовані психодіагностичні методи і методики дослідження. Це, зокрема, спостереження, авторські змодельовані ситуації з урахуванням статевої диференціації, Вісбаденський опитувальник до застосування методу позитивної психотерапії і сімейної психотерапії Н. Пезешкіана та Х. Дайденбах. Особливість процедури опису й проведення емпіричної частини дисертаційного дослідження викликає інтерес щодо підбору вибірки учасників експерименту, ракурсу адаптації опитувальника з опорою на терміни, визначені Пезешкіаном, які нарізно досліджуються на всіх етапах дослідження: На етапі пілотного випробування у вигляді емпіричних даних, отриманих за результатами письмового опитування за шістьма змодельованими ситуаціями автора (ненавмисна крадіжка; хуліганство у відповідь на провокації; хуліганство як спосіб структурування часу; делінквентна поведінка як спосіб адаптації до середовища, завоювання визнання у групі; делінквентна поведінка, що виникає на підґрунті соціально прийнятної мети і супроводжується невмінням передбачити можливі негативні наслідки своїх дій; делінквентна поведінка,

зумовлена обмеженим життєвим досвідом), визначено індивідуальну позицію підлітків у ситуаціях криміногенних спокус. На етапі експериментального дослідження, до якого були залучені 60 підлітків: виявлено 20 підлітків загальноосвітньої школи у яких порушень поведінки не спостерігалось; 20 підлітків, які перебували на обліку у міліції (через дрібне хуліганство та бійки); 20 підлітків, які виховувались у пенітенціарному закладі для неповнолітніх. Діагностиці піддалися такі проблемні питання: наскільки підлітки здатні протистояти криміналізації у зазначених нами випадках; психологічні характеристики особистості підлітків в триаді: закономірності поведінки («актуальні здібності»), способи поведінки у конфліктних ситуаціях («способи реагування на конфлікти»), походження способів поведінки («моделі наслідування») у термінах Пезешкіана; співвідношення здатності підлітків протистояти криміналізації із закономірностями їхньої поведінки, способами реагування на конфлікти та конфліктні ситуації. Використання письмового опитування за змодельованими ситуаціями і Вісбаденського опитувальника на основі методу позитивної психотерапії і сімейної психотерапії Н. Пезешкіана та Х. Дайденабах дали можливість автору системно й широко, з підтвердженням математичних й статистичних даних, візуалізацією в таблицях, графіках, рисунках представити результати дослідження, і зробити висновок про те, що найчастіше підлітки схильні піддаватися криміногенним спокусам у ситуаціях, коли треба враховувати приховані негативні обставини (25% досліджуваних); адаптуватися до нового соціального середовища чи завоювати визнання у групі (18%); коли спонукання до делінквентних дій є завуальованим (12% досліджуваних).

За здатністю протистояти криміналізації учасники експерименту розподілились на 4 підгрупи: з досвідом делінквентної поведінки, здатні протистояти криміналізації у ситуаціях кримінальних спокус (37% осіб); з досвідом делінквентної поведінки зі зниженою здатністю протистояти криміналізації у ситуаціях криміногенних спокус (63%); з правомірною поведінкою, здатні протистояти криміналізації у ситуаціях криміногенних спокус (73,1 %); з правомірною поведінкою зі зниженою здатністю протистояти криміналізації у ситуаціях криміногенних спокус (26,9 %).

Проведене експериментальне дослідження на цьому рівні дало можливість автору зробити висновки про те, що: 1) здатність протистояти криміналізації може бути зниженою у підлітків, за якими не спостерігалася делінквентна поведінка на момент дослідження; 2) підлітки з правомірною поведінкою частіше проявляють здатність протистояти криміналізації, ніж підлітки, які мають досвід делінквентної поведінки; 3) у досліджуваних із правомірною поведінкою та стійкістю до криміногенних спокус більшою мірою виражені (порівняно з іншими підгрупами підлітків) такі психологічні характеристики поведінки, як: акуратність, увічливість, чесність (у термінах Пезешкіана) тощо; у

співвідношенні показників способів реагування підлітків на конфліктні ситуації – досліджувані із правомірною поведінкою та стійкістю до криміногенних спокус більшою мірою (порівняно з іншими підгрупами підлітків) схильні реагувати на конфлікти через сферу «Фантазія»; у способах поведінки – пріоритети надають стосункам, які більшою мірою (порівняно з іншими підгрупами підлітків) демонструють високі показники за моделями наслідування «Я (мати)», «Я (батько)», «Ти», «Ми», що означає сприйняття їх стосунків і з батьками як позитивні, теплі, а ставлення батьків до навколишнього світу як відкрите, терпиме, сердечне. Розгорнено такий матеріал зосереджено у п. 2.2.1 – 2.2.5 другого розділі «Емпіричне дослідження здатності особистості підлітків протистояти криміналізації» .

Одержані дисертантом результати на етапі констатувального етапу дали підстави для розроблення програми формувальних впливів. Їх зміст та структура визначені у третьому розділі «Програма цілеспрямованого формування психологічних характеристик особистості підлітків, що підвищує здатність протистояти криміналізації». Відзначаємо чіткість і широту формувального експерименту, неординарність у розробці програми цілеспрямованих впливів з формування здатності підлітків до протистояння криміналізації. Зауважимо, що зміст програми ґрунтується на принципах позитивної та сімейної психотерапії, визначених Н.Пезешкіаном. Відзначимо, що здобувачкою проведено корекційну роботу не тільки з підлітками, а й з їхніми батьками. Така цілісність формувальних і виховних впливів за констатуванням здобувачки дала позитивні результати. Особливо це стосується сфери «Я», «Ти», «Ми», «Пра-Ми». Задіяний комплекс інтерактивних технологій (групова дискусія; ігрові методи; бесіда; розповідь; пояснення; інтерв'ю; аналіз життєвих випадків; спостереження; самоаналіз (рефлексія); перегляд відеоматеріалів; розігрування ситуацій, заданих певною вправою чи грою; робота з притчами; наратив) дав позитивні результати. Особливо відзначаємо вправи в авторських модифікаціях («Як учинити, якщо...», «Я ціную у вас...», «Емоційно-поведінковий словник») як для підлітків, так і їх батьків. Динаміка відмінностей за визначеними показниками в термінах М. Пезешкіана в ЕГ і КГ є значущою, що підтверджує доцільність її ефективності та упровадження.

Апробована автором цілеспрямована програма психотренінгу є оригінальною за змістом, структурою та процедурою проведення й уможливує уникнення стереотипних підходів із створення оптимального ресурсу щодо формування у підлітків здатностей протистояти кримінальним спокусам.

Обґрунтованим, на нашу думку, є практичне значення одержаних результатів, що полягає у вдосконаленні змісту програм традиційних навчальних дисциплін «Психологія вікова та педагогічна», «Диференційна

психологія», «Психологія сім'ї», «Психологія особистості» та спецкурсів з підготовки фахівців галузей «Психологія», «Соціальна педагогіка», «Соціальна робота» та розроблені програми цілеспрямованого формування психологічних характеристик підлітків, якою можуть послуговуватися у практиці роботи практичні психологи, соціальні педагоги та соціальні працівники з метою профілактики делінквентної поведінки підлітків.

Одержані наукові результати оприлюднювались на науково-практичних конференціях різного рівня в межах України та ближнього зарубіжжя (у кількості 19). Авторські публікації сповна викладено у рукописі дисертації та авторефераті представлено у 14 публікаціях, з яких 13 одноосібних, дві з яких входять до наукометричних баз даних.

Отже, основні наукові положення, сформульовані в дисертації, достатньо переконливо обґрунтовані, а висновки та рекомендації ґрунтуються на сучасних методах педагогічного дослідження та математичної статистики.

Позитивно оцінюючи дисертаційне дослідження А.Й. Кіраль вважаємо за необхідне висловити деякі зауваження та побажання:

1. Оскільки розроблені здобувачкою змодельовані ситуації адресуються дівчатам-підліткам і хлопцям, то варто було б приділити їм окрему увагу на всіх етапах експериментального дослідження.
2. Програму цілеспрямованого впливу з формування здатності підлітків протистояти криміналізації доцільно було б підсилити не тільки роботою з підлітками, їх батьками, а й з педагогами, класними наставниками, від яких залежить їх поведінка. Тому цей аспект важливо було відобразити в дослідженні.
3. Доцільно було б більше уваги приділити опису психологічної характеристики та її перебігу з урахуванням динаміки вікового діапазону підлітків.
4. Крім психодіагностичних методик, визначених автором у п.2.2.1, доцільно було б задіяти й інші психодіагностичні методики, для прикладу: методика життестійкості С.Маді (в адаптації Д.Леонтьєва) за показниками життестійкості, включеності, прийняття ризику; тест на „Самооцінку психічних станів” (Г. Айзенка), що увиразнило б результати емпіричних даних.
5. В дисертації, зокрема в третьому розділі «Програма цілеспрямованого формування психологічних характеристик особистості підлітків, що підвищує здатність протистояти криміналізації», йдеться про стратегію психотренінгової програми за п'ятиступеневою моделлю позитивної психотерапії Н.Пезешкіана. Вважаємо, що її доцільно було б хоча би тезово представити на відповідних сторінках автореферату.

Однак висловлені зауваження жодним чином не впливають на загальне позитивне враження від дослідження А.Й. Кіраль, яке є оригінальною і

самостійною науковою роботою. Здобувачка продемонструвала вміння самостійно ставити й аргументовано розкривати складні наукові проблеми, визначати суперечливі тенденції та на належному науковому рівні знаходити шляхи їх вирішення.

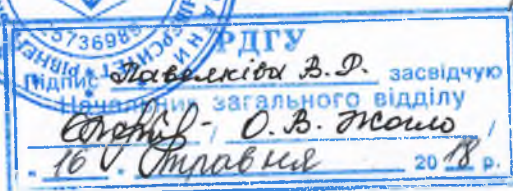
Структурна побудова, зміст і результати дисертаційного дослідження, основні висновки, викладені в авторефераті, відповідають та повністю відображають основні положення дисертації.

Загалом дисертаційне дослідження виконане на високому теоретико-методичному й експериментальному рівнях. Є всі підстави стверджувати, що рецензована дисертація А.Й. Кіраль – це завершена наукова праця, аналітичний та емпіричний результат багаторічної і різнопланової науково-дослідницької та професійної діяльності здобувача. Її висновки й узагальнення, а також теоретико-емпіричний інструментарій збагачують теорію і практику вікової та педагогічної психології новими науковими ідеями, положеннями та рекомендаціями.

Аналіз дисертаційної роботи, автореферату та опублікованих наукових праць дає підставу стверджувати, що дисертація на тему “Формування здатності до протистояння криміналізації особистості підлітка”, за актуальністю та глибиною, обсягом і оформленням, повнотою викладу основних положень та результатів у публікаціях відповідає паспорту спеціальності 19.00.07 – педагогічна та вікова психологія, профілю спеціалізованої вченої ради К 26.451.02, вимогам пп. 9, 11 – 14 «Порядку присудження наукових ступенів» (Постанова Кабінету Міністрів України за № 567 від 24 липня 2013 р.) до кандидатських дисертацій, а її автор Агнета Йосипівна Краль – заслуговує присудження наукового ступеня кандидата психологічних наук за означеною спеціальністю.

Офіційний опонент –

кандидат психологічних наук, доцент
кафедри загальної психології та
психодіагностики, декан психолого-природничого
факультету Рівненського державного
гуманітарного університету

В.Р.Павелків